

UDK:328.(543)

Ildar AZIZOV,

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi

Biznes va tadbirkorlikni boshqarish oliy maktabi «Biznesni boshqarish va tadbirkorlik» kafedrasida dotsenti, PhD

E-mail: ildar8707@gmail.com

S.f.n., PhD B.Abdullaev taqrizi asosida

PARLAMENT DIPLOMATIYASI XALQARO MUNOSABATLAR TIZIMIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada parlament diplomatiyasi tushunchasi, uning an'anaviy diplomatiyadan farqlari va parlamentlarning tashqi siyosat shakllanishidagi o'sishi tahlil qilinadi. Mualliflar parlament diplomatiyasining turli ta'riflarini ko'rib chiqadilar: fuqarolar vakilligi, ijro etuvchi hokimiyat ustidan nazorat, xalqaro forumlarda ishtirok va fuqarolik jamiyati bilan hamkorlik kabi funksional jihatlarga e'tibor qaratiladi. Parlament diplomatiyasi tashqi siyosatning yordamchi shaklidan mustaqil ta'sir kanaliga aylanayotgani ta'kidlanadi, ayniqsa terrorizm, migratsiya va iqlim o'zgarishi kabi global chaqiriqlar sharoitida. Shuningdek, institutlararo shakllari – interparlamentar assambleyalar, do'stlik guruhlar, kuzatuv missiyalari va boshqalar – ko'rib chiqiladi. Tanqidlar, asosan, mayoritr saylov tizimi bo'lgan davlatlarda parlamentlarning mustaqilligi cheklanganligi bilan bog'liq.

Kalit so'zlar: Parlament diplomatiyasi, xalqaro parlament assambleyalari, vakillik va nazorat, demokratik legimitet, transmilliy muammolar.

ПАРЛАМЕНТСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

В статье рассматривается концепция парламентской дипломатии как одного из современных инструментов международных отношений, её отличия от классической дипломатии, а также рост роли парламентов в формировании внешней политики. Авторы анализируют различные определения парламентской дипломатии, указывая на её функциональные аспекты: представительство граждан, контроль над исполнительной властью, участие в международных форумах и сотрудничество с гражданским обществом. Отмечается, что парламентская дипломатия превращается из вспомогательной формы внешней политики в самостоятельный канал влияния, особенно в условиях глобальных вызовов (терроризм, миграция, климат). Также рассматриваются институциональные формы парламентарной дипломатии: межпарламентские ассамблеи, дружеские группы, наблюдательные миссии и др. Критические замечания связаны с тем, что в странах с мажоритарной системой парламенты могут быть не вполне независимы, что ограничивает их роль.

Ключевые слова: Парламентская дипломатия, международные парламентские ассамблеи, представительство и контроль, демократическая легитимность, транснациональные проблемы

PARLIAMENTARY DIPLOMACY IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

Annotation

This article analyzes the concept of parliamentary diplomacy, its differences from traditional diplomacy, and the growing role of parliaments in shaping foreign policy. The authors examine various definitions of parliamentary diplomacy, focusing on its functional aspects such as representation of citizens, oversight of the executive branch, participation in international forums, and cooperation with civil society. It is emphasized that parliamentary diplomacy is evolving from a supplementary form of foreign policy into an independent channel of influence, especially in the context of global challenges such as terrorism, migration, and climate change. The article also discusses institutional forms of interparliamentary diplomacy, including parliamentary assemblies, friendship groups, and observer missions. Critical views are also noted, particularly in relation to countries with majoritarian systems, where parliaments are often seen as extensions of the executive branch, thereby questioning their independence.

Key words: Parliamentary diplomacy, international parliamentary assemblies, representation and oversight, democratic legitimacy, transnational challenges.

Kirish. Ma'lumki, parlament diplomatiyasi xalqaro munosabatlar tizimidagi o'rnini tahlil qilganimizda avvalo bu so'zning lug'oviy ma'nosini "Palgrave Macmillan" nashriyotining diplomatiya lug'atiga ko'ra, klassik diplomatiya shunday talqin qilinadi: "suveren davlatlar o'rtasidagi munosabatlar, rasmiy vakillar orqali amalga oshiriladi; ular o'z davlatida yoki chet elda bo'lishi mumkin, doimiy diplomatlarmikan yoki vaqtinchalik tayinlangan bo'lishi mumkin". Shu bilan birga, parlament diplomatiyasi — bu "ko'p tomonlama diplomatiya, xalqaro tashkilotlar doirasida yoki turli davlatlar parlamentarlari o'rtasidagi muloqotda ommaviy

ravishda amalga oshiriladi". X. Bull aniqroq ta'rif taklif qiladi: diplomatiya — bu davlatlar va jahon siyosatida maqomi bo'lgan boshqa subyektlar o'rtasida munosabatlarni rasmiy vakillar va tinch yo'llar bilan amalga oshirish» [1]. Bunday talqin realizm nuqtai nazaridan parlamentlarni diplomatiya subyektlari qatoriga kira olmasligini inkor etadi, chunki ularning tashqi siyosatda vakolatlari yo'q. Shu yondashuvga muvofiq, diplomatiya ijro etuvchi hokimiyatning monopoliyasi sifatida ko'riladi, parlament diplomatiyasi esa tashqi siyosatning ikkilamchi va ramziy elementi[2]. Aks nuqtai nazardan, zamonaviy tadqiqotchilar qatorida parlamentlar an'anaviy

vakolatlaridan chiqib, qonun chiqarish va hukumat ustidan nazorat bilan birga xalqaro hayotda ham faol ishtirok etayotganini ta'kidlaydi. P. Bajtay fikricha, parlamentlar bugungi kunda faqatgina xalqaro shartnomalarni ratifikatsiyalash institutidan iborat emas, balki o'z tashqi siyosiy kun tartibini shakllantirish, ikki tomonlama aloqalar o'rnatish, xalqaro forumlarda va kuzatuv missiyalarida ishtirok etish, parlament yo'llari orqali milliy manfaatlarini ilgari surishga intilmoqdalar. Ana shunday yondashuv parlamentarlarni faol subyekt sifatida taqdim etadi, ularning vakolatligi to'g'ridan-to'g'ri saylovlar orqali olinadi[3]. Ular ichki saylov mandati bilan global chaqiriqlar o'rtasida vositachilar bo'lishadi, ko'p tomonlama va ikki tomonlama interparlamentar muloqot orqali transmilliy muammolar yechimini izlashadi. Shu nuqtai nazardan parlament diplomatiyasi an'anaviy diplomatiyaga qo'shimcha, ba'zan esa unga muqobil kanal sifatida qaraladi. Gretsiya parlamenti sobiq spikeri D. Siyufas Yevro-Media Atirg'ikliklararo Tinchlikligi Parlament Assambleyasida qilgan nutqida, parlament diplomatiyasi parlamentning tashqi siyosiy ta'sirchanlik vositasi va xalqaro maydondagi obro'sini oshirish usuli ekanini ta'kidladi[4]. Gollandiyaning Vakillar palatasi raisi X. Arib ham shunday fikrni ilgari suradi: parlamentlar xalqaro maydonlarda nafaqat siyosiy almashinuv, balki o'rganish, o'zaro ta'sir va demokratik standartlarni tarqatish uchun foydalanishlari mumkin[5]. Parlament diplomatiyasining eng murakkab ta'riflaridan biri F. Buer va F. Veisglas tomonidan ishlab chiqilgan: unda — bu davlatlar o'rtasida o'zaro tushunishni mustahkamlashga, hukumat ustidan nazoratni kuchaytirishga, aholining vakilligi samaradorligini oshirishga hamda hokimiyatlararo institutlarning demokratik legimitetini mustahkamlashga yo'naltirilgan barcha xalqaro parlament faoliyati. Bu ta'rif parlament diplomatiyasining — vakillik, hisobot berish, demokratlashtirish va institutlararo o'zaro aloqaning normativ hamda funksional jihatlarini qamrab oladi.

Zamonaviy parlamentlar xalqaro muzokaralar, xalqaro majburiyatlarning bajarilishini monitoring qilish va tashqi siyosat qarorlarini amalga oshirishni nazorat qilish orqali nafaqat interparlamentar muloqot va parlament diplomatiyasi mexanizmlari orqali, balki kengroq xalqaro hayotda faol rol o'ynashga chaqirilmoqda. Ular tashqi siyosiy kursni parlament nazorati bilan qo'llab-quvvatlashadi, xalqaro normativ va prinsiplarga (masalan, huquq ustuvorligi) rioya qilinishini milliy huquq tizimida ta'minlashga yordam beradi. Siyosiy o'zaro bog'liqlik oshgan sharoitda parlament diplomatiyasi yordamchi funksiyani ortda qoldirib, mustaqil xalqaro ta'sir kanaliga aylanmoqda. Parlamentar muloqotning ochiqligi va ularning saylovchilardan olingan legimiteti sababli, parlamentlar tashqi siyosatdagi mas'uliyat, shaffoflik va demokratik nazoratni mustahkamlashga sezilarli hissa qo'shadi. S. Stavridis va D. Yanchich[6] fikricha, XXI asr chaqiriqlari — transmilliy terrorizm va kiberxavflar, migratsiya va iqlim o'zgarishlari — an'anaviy diplomatiya har doim tayyor bo'lmagan joylarda moslashuvchan shakllarni talab qiladi. Parlamentlar, tez siyosiy javob berish imkoniyatiga va ommaviy bosimga ega bo'lishi bilan, yangi diplomatik muhitda bevosita o'yinchilarga aylanmoqda, nodavlat tashkilotlari, xalqaro fondlar va akademik hamjamiyat bilan birgalikda. Shu bois parlament diplomatiyasi rivojlanayotgan va ko'p qirrali fenomen bo'lib, unda milliy parlamentlar vositachi, vakil va tashabbuskor sifatida xalqaro siyosiy muloqotda qatnashadi. Uning zamonaviy tushunchasi tashqi siyosatdagi parlament funksiyalarining kengayishi, xalqaro masalalarga demokratik ishtirokning kuchayishi va davlatlararo hamkorlikning parlament shakllarining institutlashuvi asosida qurilgan.

Gollandiyaning sobiq Senat raisi A. Knol [7] parlament diplomatiyasini "an'anaviy diplomatik maydonni kengayti-

rishga yo'naltirilgan qo'shimcha demokratik sa'y-harakatlar" deb ta'riflaydi, ta'kidlaydiki, davlatning rasmiy pozitsiyasi bilan bog'lanmagan parlamentarilar nizolashgan tomonlar o'rtasida vositachi va ishonch quruvchilari sifatida harakat qilishlari mumkin. Bu nuqta-parlament diplomatiyasining vositachilik, muloqot va inklyuzivlik xususiyatlarini aks ettiradi. Parlamentarilar turli siyosiy partiyalar va qarashlarni ifodalaydi, tashqi siyosiy kun tartibini diversifikatsiya va ochiqlik bilan qurishga yordam beradi. Bu ayniqsa bugungi kunda dunyoda qarama-qarshilik va tafovutlar kuchaygan paytda muhim. Rasmiy va norasmiy uchrashuvlar orqali parlamentlar mamlakatlar o'rtasidagi muloqotni saqlab qoladi, tinch tashabbuslarni, inson huquqlarini, umumiy taraqqiyot va bilim almashinuvini qo'llab-quvvatlaydi.

"Parlament diplomatiyasi" atamasi 1950-yillarda paydo bo'lgan va dastlab ochiq muhokamalar va qaror loyihalari yuzasidan ovoz berish o'tkazilgan rasmiy protseduralar doirasidagi ko'p tomonlama muzokaralarni ifodalagan[8]. O'sha vaqtda asosan qaror qabul qilish tartiblari va protsesslarga e'tibor qaratilgan, muzokarada ishtirok etayotganlar, xususan, parlamentlar, ikkinchi planga surilgan. 1980-yillardan boshlab ilmiy jamoatchilikda parlamentaro muloqot ishtirokchilari haqida tadqiqotlar oshib bordi. Shu davrda "milliy parlamentlar vakillarining xalqaro parlament assambleyalarida amalga oshiradigan faoliyati" kabi aniqroq ta'riflar paydo bo'ldi[9]. Biroq bu mavzu uzoq vaqt davomida cheklangan doirada muhokama qilingan va ilmiy qiziqishlar markazidan dalolat beradi. N. Gëts ta'kidlaganidek, atamaning o'zining noaniqligi "katta tushunmovchilik va aralashuv xavfini" tug'dirgan[10]. XXI asr boshlanishida parlament diplomatiyasi fenomenining aniqligi va konseptual chidamliligi ehtiyoji kuchaydi. Akademik va siyosiy adabiyotlarda ushbu mavzu bo'yicha qiziqish va amaliylik oshsa-da, hali ham yagona ta'rif yo'q, bu uning ko'p tomonlama va dinamik tabiatidan dalolat beradi. D. Baeethem intershaxsiy o'lovga urg'u beradi, parlament diplomatiyasini — alohida parlamentarilar o'rtasidagi muloqot va hamkorlik shakllari, shaxsiy kontaktlar, norasmiy muzokaralar va fikr almashuv deb biladi[11]. F. Veisglas va G. de Buer esa uni kengroq tutib, parlament diplomatiyasini parlamentarilarining barcha xalqaro faoliyati deb biladi: davlatlar o'rtasidagi o'zaro tushunishni mustahkamlash, parlament nazoratini kuchaytirish, fuqarolar manfaatlarini xalqaro maydonda vakillik qilish va hokimiyatlararo institutlarning demokratik legimitetini oshirish[12]. S. Savtridis va D. Yanchich fikricha, globalizatsiya sharoitida parlament diplomatiyasining ahamiyati oshadi, chunki u demokratik legimitetga tayangan va an'anaviy kanallari cheklangan joylarda samarali bo'lishi mumkin. Biroq ilmiy doirada tanqidlar ham mavjud; xususan, mayoritr sistemaga ega davlatlarda parlamentlarning roli tez-tez ijro etuvchi hokimiyatning uzviy davomchisi sifatida ko'riladi, bu esa parlament institutlarining mustaqilligiga shubha tug'diradi[13].

Parlament diplomatiyasining asosiy institutsional shakllariga xalqaro va interparlamentar konferensiyalar, ishchi va rasmiy tashriflar, kuzatuv missiyalarida ishtirok, parlament assambleyalari va maxsus qo'mitalar doirasidagi aloqalar kiradi. Muhim rolni milliy parlamentlar raislari o'ynaydi, ular ikki tomonlama va ko'p tomonlama muzokaralarda nafaqat parlamentlar manfaatlarini, balki xalqaro ishlar doirasidagi demokratik legimitetni ham ifodalaydilar. Xalqaro parlament forumlarida bunday qo'mitalar birgalik bayonotlar va tavsiyalarning tayyorlanishida qatnashadi, ular ijro etuvchi organlar va xalqaro tashkilotlarga yo'llanadi[14]. Garchi bu hujjatlar majburiy kuchga ega emas, ularning siyosiy va ramziy qiymati katta; ularning yordami bilan hukumatlararo muzokaralarga ta'sir ko'rsatish mumkin. Rasmiy tuzilmalar

bilan bir qatorda, davlatlar parlamentlari o'rtasidagi do'stlik guruhlarini ikki tomonlama aloqalarni rivojlantirish va deputatlar delegatsiyalar almashuvi orqali aloqani mustahkamlashda muhim vosita hisoblanadi. Odatiy ravishda bunday guruhlarda turli siyosiy fraksiyalarning deputatlari bo'ladi, ularning uchrashuvlari norasmiy muhitda, qat'iy kun tartibi bo'lmagan holda o'tadi, bu esa shaxsiy aloqalarni mustahkamlash, o'zaro ishonch va ta'sirning oshishiga yordam beradi hamda ta'lim, madaniyat, iqtisod va inson huquqlari himoyasi sohalarida birgalik tashabbuslarini ilgari suradi. Diplomatiya inqirozlar yoki davlatlar orasida rasmiy aloqalar uzilib qolgan hollarda, parlamentarilar "ikkinchi yo'l diplomatiyasi" formati orqali norasmiy vositachilar sifatida muhim rol o'ynashi mumkin, shunday qilib, mojarolar va postmojarolar tiklanish davrlarida siyosatan mazmunli muloqot imkonini yaratadi. Shuningdek, fuqarolik jamiyati bilan hamkorlik parlamentar aloqalarida muhim unsur hisoblanadi. Rasmiy hukumatlar muzokaralarga qaraganda, interparlamentar tashabbuslar ochiq muhitda kechadi, tinglovlar, hisobotlar va boshqa materiallar nashr etiladi, bu jarayonni yanada shaffof va jamiyat uchun tushunarli qiladi, davlat tashqi siyosatiga ishonchni oshiradi va xalqaro masalalarni muhokama qilishda fuqarolarning ishtirokini kengaytiradi.

Parlament diplomatiyasi zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida tobora muhim o'rin egallab bormoqda. U an'anaviy diplomatiyani to'ldiruvchi va ayrim hollarda unga muqobil kanal sifatida namoyon bo'ladi. Parlamentlar faqat qonun chiqarish va hukumat ustidan nazorat bilan cheklanib qolmay, balki xalqaro forumlarda, ikki va ko'p tomonlama muloqotlarda, kuzatuv missiyalarida ham faol ishtirok etmoqda.

Parlament diplomatiyasi milliy manfaatlarni ilgari surish, davlatlar o'rtasida o'zaro ishonch va hamkorlikni mustahkamlash, demokratik legitimlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Uning asosiy afzalligi — ochiqlik, saylovchilardan olingan to'g'ridan-to'g'ri mandat va jamiyat bilan muloqot qilish imkoniyatidir. Shu jihatdan parlament diplomatiyasi xalqaro munosabatlarda shaffoflik, mas'uliyat va demokratik nazoratni ta'minlaydigan yangi diplomatik yo'nalish sifatida shakllanmoqda.

Xulosa. Parlament diplomatiyasi global muammolarga javob izlashda, davlatlararo muloqotni rivojlantirishda va xalqaro hamkorlikning demokratik asoslarini mustahkamlashda muhim vositaga aylanmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Bull, H. 1977. 'Diplomacy and International Order', in Bull, H. (ed.) *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. London: Macmillan Education UK, pp. 156–177.
2. Stavridis, S. 2002. "Parliamentary Diplomacy": some preliminary findings.' *Jean Monnet Working Papers in Comparative and International Politics*.
3. Bajtay, P. 2015. 'Shaping and Controlling Foreign Policy - Parliamentary Diplomacy and Oversight, and the Role of the European Parliament'. *European Parliament*. [http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EXPO_S TU \(2015\)549045](http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EXPO_S TU (2015)549045).
4. Stavridis, S. and Jančić, D. 2016. 'Introduction: The Rise of Parliamentary Diplomacy in International Politics', *The Hague Journal of Diplomacy*, 11(2-3), pp. 105-120.
5. Arib, K. 2016. 'Parliamentary diplomacy as a significant cornerstone of (further) democratisation', *Diplomat magazine*, 3 December. <http://www.diplomatmagazine.eu/2016/12/03/parliamentary-diplomacy-as-a-significant-cornerstone-of-further-democratisation>.
6. Stavridis, S. and Jančić, D. 2016. 'Introduction: The Rise of Parliamentary Diplomacy in International Politics', *The Hague Journal of Diplomacy*, 11(2-3), pp. 105-120.
7. Broekers-Knol, LL. M. A. 2014. 'The Senate of the Netherlands and Parliamentary Diplomacy', *Diplomat magazine*, 7 September. <http://www.diplomatmagazine.eu/2014/09/07/senate-netherlands-parliamentarydiplomacy>.
8. Rusk D. Parliamentary diplomacy – debate vs. negotiation. *World Affairs Interpreter* 26:121–138.
9. Rittberger V. 1983. Global conference diplomacy and international policymaking: the case of UN-Sponsored World Conferences. *Eur J Polit Res* 11:167-182.
10. Gotz N. 2005. On the origins of 'Parliamentary Diplomacy': Scandinavian 'Bloc Politics' and Delegation Policy in the League of Nations. *Coop Conf* 40(3):263-279.
11. Beetham D. 2006. *Parliament and democracy in the twenty-first century: a guide to good practice*. InterParliamentary Union, Geneva.
12. Weisglas F, de Boer G. 2007. Parliamentary diplomacy. *Hague J Diplomacy* 2(1):93-99.
13. Stavridis S, Jancic D. 2016. The rise of parliamentary diplomacy in international politics. *Hague J Diplomacy* 11(2):105-120.
14. Bajtay P. 2015. Democratic and efficient foreign policy? Parliamentary diplomacy and oversight in the 21st century and the post-Lisbon role of the European Parliament in shaping and controlling EU foreign policy, *EUI Working Papers*, Robert Schuman Centre for Advanced Studies 2015/11.